

зрения в том, что пространство существует само по себе, смысл предмета формируется всередине и вне его, при этом учитываются разные аспекты восприятия.

Ключевые слова: пространственность, феноменология, восприятие, сознание, чувства.

Анотація

У статті розглядається феноменологічний метод дослідження простору та просторових образів. Значущість вивчення простору з феноменологічної точки зору в тому, що простір існує сам по собі, сенс предмету формується усередині та поза ним, при цьому ураховуються різні аспекти сприйняття.

Ключові слова: просторовість, феноменологія, сприйняття, свідомість, почуття.

Summary

The article deals with the phenomenological method of researching space and special images. The significance of studying space from the phenomenological point of view lies in the space may exist by itself, the sense of a subject is formed inside and around it, while various aspects of perception are being taken into account.

Keywords: space, phenomenology, perception, consciousness, senses.

УДК 81'1:811.161.2 + 811.161.1

Сигеда П.І.,

кандидат філологічних наук,

Бердянський університет менеджменту і бізнесу

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ “МОВА” І “МОВЛЕННЯ” У МОВОЗНАВСТВІ

У сучасному теоретичному мовознавстві проблема мови і мовлення є однією з найважливіших і найскладніших. Дихотомія “мова – мовлення” визнається більшістю авторитетних мовознавців чи не найбільшим досягненням лінгвістики ХХ століття.

У своєму підручнику для студентів-філологів “Загальне мовознавство” проф. М.П. Кочерган проаналізував погляди Фердинанда де Соссюра на дихотомію “мова – мовлення”, яку швейцарський лінгвіст поклав в основу своєї загальнолінгвістичної теорії і зробив розмежування цих понять одним із принципів наукового дослідження мови [11, 48–50]. Цитуючи Л. Єльмслева, М.П. Кочерган підкреслює найважливіше: “Соссюр, по суті справи, **відкрив мову як таку**; одночасно він показав, що сучасна йому лінгвістика вивчала не мову, а мовлення...” [6, 57], [11, 50].

Учений аналізує також погляди (й окремі зауваження) послідовників Ф. де Соссюра, які внесли значні зміни у його теорію, неоднаково трактуючи зміст і значення розглядуваної дихотомії. Це Луї Єльмслев, Л.В. Щерба, Е. Косеріу, О.І. Смирницький, П.П. Ломтев, А.Є. Супрун, М.С. Трубецької, А. Гардинер, Н. Хомський, А. Сеше, Е. Бенвеніст, А. Мартіне, Г.П. Мельников, С.Д. Кацнельсон та ін.

Слід зазначити, що автор згаданого підручника наводить імена й тих, котрі не визнають соссюрівської дихотомії. Серед них Г. Шухардт, В. Дорошевський, А. Коен, О. Єсперсен, А. Чікобава, Дж. Фьорс, Л. Блумфільд, З. Харріс, Е. Пайк, Ч. Хоккет, А.Г. Волков, А.Г. Спіркін, Г.В. Колшанський і О.С. Мельничук [11, 54–55].

Порушене нами питання докладно розглядається також у Лінгвістичному енциклопедичному словнику [14], зокрема у словникових статтях Н.Д. Арутюнової “Речь” [14, 414–416] (див. також бібліографію у кінці цієї словникової статті) і О.Є. Кібріка “Язык” [14, 604–606].

Оскільки, як ми бачимо, розглядувана проблема вивчена всебічно, а публікації різних її аспектів розпорошені по рідкісних і часом важкодоступних виданнях, то нашим завданням є якомога просто, зрозуміло для широкого загалу читачів (студентів, магістрантів, аспірантів, викладачів, учителів рідної та іноземної мови ліцеїв та загальноосвітніх шкіл та ін.) викласти її сутність і зробити акценти на тому, що потребує свого розв'язання. Ми хочемо також показати наше власне бачення розглядуваного питання, наше розуміння цих двох фундаментальних понять.

Вище сказано, що ця проблема є однією з найскладніших у сучасній лінгвістиці: отже, по-перше, мабуть далеко не все в ній з'ясовано для самих мовознавців; по-друге, пересічному читачеві, так чи інакше причетному до науки, нелегко буває розібратись у складних речах.

Мова людська – явище загадкове, навіть для лінгвістів, навіть у них воно викликає подив. Ще наприкінці 60-х років минулого століття.

О.Є. Кібрік писав: “Кожна людина є носієм своєї рідної мови. Чимало людей володіє двома або кількома мовами. Дитина у період від року до чотирьох років засвоює більшу частину фонетики й граматики мови, незалежно від того, навчають її цьому цілеспрямовано чи ні. Єдиною умовою, необхідною дитині, що нормально розвивається, для оволодіння мовою, є її присутність у мовному середовищі. За виконання цієї умови дитина за відносно короткий строк і на матеріалі невеликої кількості сприйнятих нею речень набуває здатності створювати й сприймати необмежену кількість нових речень, яких вона раніше не чула” [9, 35].

Що ж таке “мова” і “мовлення”, чим відрізняються ці два поняття? **Мова** – це сукупність і система, обмежений набір (інвентар) типових елементарних знакових одиниць спілкування, абстрагованих від мовного матеріалу, і закони їх сполучування; це знаковий механізм спілкування.

М.П. Кочерган висловлює це лаконічно: “Мова – це система одиниць спілкування і правил їх функціонування” [10, 31]. Дуже спрощено кажучи, у мову входять словник, граMATика, система фонем, значення слів і правила поєднання слів у реченні.

А насправді, якщо не спрощувати реальність, якою ж є (чи уявляється нам) система і структура мови (української, польської, російської, англійської, німецької та інших відомих мов)? Пояснимо ці поняття.

Система – це єдність о д н о р і д н и х взаємопов'язаних, взаємозалежних і взаємообумовлених елементів. Кожна система має свою структуру. **Структура** – це спосіб організації системи, її внутрішня будова. О.О. Реформатський вважав, що структура – це єдність різних (рос. *разнородных*) елементів у межах цілого [17, 25]. Ю.С. Степанов зазначає: “Під с и с т е м о ю розуміється єдине ціле, що домінує над своїми частинами і складається з елементів та відношень, що їх (елементи)

пов'язують. Сукупність відношень між елементами системи утворює її структуру. Тому правомірно говорити про структуру системи. Сукупність структури і елементів складає систему” [22, 228].

Мова має п'ятирівневу (п'ятиярусну¹) будову.

1. Синтаксичний рівень (ярус). Мабуть, він складається з двох підрівнів (під'ярусів): а) структурна схема (модель) речення, що втілюється в реченні – простому чи складному; б) структурна схема словосполучення, яка маніфестується, або реалізується, у конкретних словосполученнях.

Основною одиницею синтаксичного рівня є, безсумнівно, **синтаксе́ма**. Пропонуємо саме цей термін: він добре “вписується” у термінологію, призначену для мовного – **емічного** рівня (див. про це: [11, 58]): фонема – морфема – сема і т. ін. Проте, на жаль, мусимо визнати, що ми наразі не знаємо, що ж стоїть за цим терміном, яке його понятійне наповнення. Що це – синтаксичне значення? Категорії синтаксису? Висловимо припущення: синтаксе́ма – це пріпис, або інструкція: “Для такої і такої закінченої думки структурною схемою речення є така, а для іншої даної думки – ось така”. На певному етапі уточнення й заповнення всіх місць структурної схеми речення буває затребованою і вступає у дію структурна схема словосполучення.

2. Лексико-семантичний рівень (ярус). Це, з одного боку, набір найнеобхідніших у мові слів (словник), з іншого – набір елементарних атомів (квантів) змісту (значення), які ще називають **се́мами**. Семи, поєднуючись одна з одною за певними правилами, утворюють семеми, тобто лексичні значення конкретних слів (лексем). “Універсум значень..., – пише О.Є. Кібрік, – ...певним чином членується кожною мовою на стандартні, типові для цієї мови смислові блоки. Кожен такий смисловий блок є внутрішньо складно організованим, тобто таким семантичним об'єктом, що розкладається (= поділяється на складові), однак, вступаючи у знакоутворюючий зв'язок з означуючим, він може використовуватись мовцем як єдина елементарна сутність, початковий матеріал для побудови більш складних смислових структур. Смислові блоки, яким відповідають відносно цілісні й самостійні означуючі (словесні оболонки), називають лексичними значеннями... Типовими носіями лексичних значень є слова (лексеми) і семантично невідільні (несвобідні; рос. *несвободные*. – П.С.) сполучення слів (фразеологізми)” [14, 605]. О.Є. Кібрік вважає також, що словникові одиниці (слова) зберігаються у мовній пам'яті як готові до вживання, автоматично відтворювані двосторонні сутності [14, 605].

3. Словотвірний рівень (ярус). Мабуть, його теж слід поділити на два підрівні у залежності від його одиниць, якими є: а) **морфема**, що втілюється у конкретні морфи; б) **дериватема**. Ми пропонуємо й такий науковий термін, наразі, на жаль, чітко не уявляючи, що за ним стоїть, яким змістом його слід наповнити. Зрозуміло тільки, що *дериватема* – це елементарна (базова одиниця) словотвірного рівня (ярусу). Суфікс **-ема** підкреслює, що це також одиниця мовного (а не мовленнєвого) рівня. Споріднені з розглядуваним терміном (однокореневі) терміни *дериват*

¹ О.О. Реформатський віддає перевагу (мабуть, з міркувань простоти й образності викладу) терміну “ярус”.

(‘похідне слово’), *дериватор* (‘твірне слово’), *деривація*² (‘словотворення’, ‘словотвір’), *дериваційний* (‘той, що стосується деривації’ = ‘словотворчий’) є навіть у великому Орфографічному словнику української мови [15, 200]. (Коротке пояснення, дане у дужках, наше. – П.С.).

Що ж таке *дериватема*? Можна думати-гадати: можливо, це ‘словотвірне значення’, а може – ще щось... Висловимо припущення: *дериватема* – це той пріпис, чи та інструкція (той алгоритм дій), унаслідок якої мовець може отримати таке й таке похідне слово (з таким і таким словотвірним значенням) від уже існуючого даного слова, словосполучення, речення (що буває дуже рідко, але часом трапляється). До речі, самé похідне слово містить (якщо не для пересічного мовця, то принаймні для мовознавця) інформацію (“підказку”) про весь шлях і спосіб, тобто про всю словотвірну “історію” (як це не дивно – синхронічну) його утворення. Отже, дане похідне слово репрезентує (представляє) дериватему, інакше: дана дериватема втілюється (реалізується, маніфестується), у даному похідному слові (дериваті).

Словом, словотвірний ярус – це правила приєднання словотворчих елементів (афіксів) до твірних основ. (Звичайно, є й безафіксні способи творення слів: скажімо, та ж аббревіація).

4. Морфологічний рівень (ярус). Основна одиниця цього (теж “емічного”) рівня – **морфологéма**. (Хай простять нас читачі й наші критики, чи опоненти, за ще одне термінологічне нововведення!). Ми, на жаль, теж не знаємо, яке строге визначення має це поняття. Дослідники мови не виділяють такий рівень (принаймні, вони його так не називають).

У межах цього ярусу існує певний механізм, відповідальний за розподіл усіх слів за частинами мови, набір елементарних граматичних (а саме – морфологічних) значень (суто морфологічних категорій з їхніми підкатегоріями)³ та закріплення їх за відповідними частинами слова; значущі словозмінні елементи, що утворюють не різні слова, а різні граматичні форми (словоформи) одного й того ж змінного слова – це передусім закінчення (флексії). Сюди ж відносяться і правила утворення словоформ змінних слів та об’єднання їх у підпарадигми й парадигми (а останні, де це потрібно, – і у блоки), а також моделі цих підпарадигм і парадигм. Питання про те, що ж таке *морфологема*, залишається відкритим.

5. Фонологічний рівень (ярус). Система фонем, що складається в усіх живих мовах світу з двох підсистем – підсистеми голосних і підсистеми приголосних фонем. Основна одиниця – **фонема**, яка втілюється у фони, чи алофони. Ми розуміємо фонему як акорд (набір майже одночасних) команд, що йдуть

² Термін *деривація* походить від багатозначного латинського слова *dērivātio*, яке має чотири значення, і третім його значенням є таке (цитуємо автора великого Російсько-латинського словника Йосипа Ханановича Дворецького): “3) грам. образование: d. verborum РМ словообразование, словопроизводство” [5, 312]. А наведене нами щойно латинське слово є утворенням від полісемічного дієслова *dē-rivāre*, четвертим значенням якого є: “4) производит (слова друг от друга)” [5, 312]. Скорочення РМ у першій цитаті, взятій зі словникової статті, означає: С. Plinius Saecilius Secundus (Major) [5, 9], тобто: Ц. Пліній Цецилій Другий (Старший).

³ Про такі терміни морфологічної парадигматики, як *морфологічна категорія*, *підкатегорія*, *парадигма* (змінного слова), *підпарадигма* та деякі інші (та відповідні їм поняття) див. у статті [19].

(посилаються, надходять у вигляді нервових імпульсів) до органів мовлення (мовного апарата людини), щоб заставити (спонукати) їх витворити (вимовити) певний звук. Наприклад: якщо на органи мовлення даного мовця-українця (людини, що добре володіє і послуговується українською мовою) посилаються такі команди: 1) кінчик язика притулити до передніх верхніх зубів; 2) голосові зв'язки нехай дрижать, вібрують; 3) піднебінну занавіску (м'яке піднебіння) підняти й притулити до задньої стінки горла; 4) середню частину язика вигнути донизу, тобто її не слід піднімати вгору; 5) нехай струмінь видихуваного повітря вийде через ротову порожнину і подолає перешкоду, – то органи мовлення “виконають” цей наказ “Центру” (читайте – мовного механізму) і вимовлять приголосний звук [д]. Можна погодитися і з визначенням фонему Романом Якобсоном: фонема – це пучок розрізнювальних ознак. Ми це розуміємо так: розрізнювальні ознаки фонему /д/ (дентальність, зімкненість, неназальність, дзвінкість, твердість) строго визначають її місце у запропонованій нами стереометричній моделі системи приголосних фонем сучасної української літературної мови [20, 20]: так, по відношенню до своїх сусідок зліва і справа, а саме – до фонем /б/ і /т/, вона є дентальною (зубною); по відношенню до своєї сусідки, що знаходиться попереду, а саме – до фонему /з/, вона зімкнена; по відношенню до своєї сусідки, яка знаходиться внизу, а саме до фонему /т/, вона дзвінка; по відношенню до своєї сусідки, що знаходиться зверху, над нею, а саме фонему /н/, вона неназальна (неносова; можна сказати і дзвінка: проте це інша дзвінкість – не дзвінкість / глухість, а дзвінкість / назальність; тобто ми тут завжди маємо справу не просто з тією чи тією ознакою, а саме – з бінарною розрізнювальною ознакою, якими є, скажімо, крім двох названих уже, лабіальність / дентальність, твердість / м'якість тощо); нарешті, по відношенню до своєї сусідки-фонему, що розташована поруч і символізується маленькою кулькою іншого кольору, а саме – фонему /д'/, вона є тверда.

Звичайно, ми свідомі того, що у наведене нами визначення фонему слід увести дуже суттєву ознаку: фонему виконують смислорозрізнювальну функцію, тобто завдяки їхній реалізації звуки мають розрізнювати матеріальні оболонки слів настільки, щоб з цими об'єктами пов'язувалося різне значення; лакмусовим папірцем цього є так звані мінімальні пари слів чи словоформ: *грати* – *грати*, *сват* – *свят* тощо, де у різних приголосних звуках реалізовано різні приголосні фонему: /г/ – /г'/, /в/ – /в'/.

Самі ж звуки, які ми чуємо в реальному мовленні, у словах, до мовного механізму (до механізму мови) не належать, бо вони є кінцевим продуктом, результатом функціонування цього механізму, отже вони є приналежністю мовлення.

Відповідні цим ярусам, чи рівням, мови назви розділів мовознавства загальновідомі: це фонологія (разом з фонетикою), морфологія, дериватологія, або словотвір; лексикологія, лексична семантика (семасіологія) і синтаксис.

Ю.С. Степанов у згадуваній нами праці [22, 220] подав схему, назвавши її “Співвідношення одиниць і рівнів у мові”. Схема складається з двох стовпчиків:

правий має назву “Абстрактний аспект”: структурна схема речення, словосполучення, слово, морфема, фонема; лівий – “Конкретний, або спостережуваний, об’єкт”: речення, словосполучення, слово, морф, алофон. Схема дає відомості про те, що, скажімо, морфема складається з морфів, або інакше: морф репрезентує морфему.

Розглядувана схема не відбиває всієї складності мовної системи і мовного механізму. Вимагають деталізації такі її абстрактні аспекти, як “Слово” і “Морфема”. А де ж словотвірний рівень з його основною одиницею – дериватомою? Де морфологічний рівень з його морфологемою? Звичайно, не слід забувати, що навчальний посібник Ю.С. Степанова було видано 34 роки тому. Після цього було зроблено відкриття в галузі лексичної семантики І.О. Мельчуком, Ю.Д. Апресяном, А.К. Жолковським, В.М. Телія та ін. (див., наприклад: [2] і [3]) – це виявлення так званих лексичних параметрів, завдяки чому був створений і пізніше (після 1980 року) опублікований (в Австрії) Тлумачно-комбінаторний словник російської мови; було також чітко визначено область дослідження морфології та найважливіші поняття морфологічної парадигматики, як-от: граматичне значення, морфологічна категорія, підкатегорія, словоформа, парадигма, підпарадигма та ін. (праці І.Г. Милославського та ін.).

Отже, мова – це механізм, що породжує мовленнєвий продукт – текст (що наговорено або написано). Тому мову можна порівняти з будь-яким іншим механізмом, наприклад, з годинником, де вісі, гвинтики, пружинки, коліщата, в’ажільці і т. ін. в їхній системі і взаємозв’язку, як щось таке, що готове до дії, – це “мова”. Або, скажімо, автомат, що штампує труби, цеглини тощо, – його теж можна порівняти з мовою. Звичайно, будь-яка труба або цеглина – це не сам автомат⁴.

М.В. Панов дав такі визначення цих двох понять: “Мовлення – це конкретність, у якій реалізуються мовні закономірності, парадигматичні й синтагматичні. Мова – це обмежений набір типових елементарних одиниць і закони їх сполучення та чергування”⁵ [16, 13].

До мови у такому її розумінні неприйнятні слова “правильна”, “неправильна”, “точна”, “неточна”, “легка” і т. ін.; “мова Шевченка, Пушкіна, Шекспіра” тощо.

Мова як механізм належить усім людям, які нею користуються, отже вона –

⁴ Ще одне порівняння мови з автоматом наводить М.В. Панов. Він зазначає: “Уявімо собі автомат. Він здатний викидати стрічку з різними комбінаціями знаків. В автоматі є два присторої... /---/ Комбінації, пройшовши контроль двох пристроїв, віддруковуються на стрічці. Зрозуміло, що сама ця стрічка з конкретними відбитками значків не може бути ототожнена з пристроями автомата: ані з тим, який складає за певним законом ці сполучення, ані з тим, який відбирає за певним законом ці сполучення. Стрічка зі знаками – це результат роботи автомата; це – мовлення. Набір значків у автоматі і пристрій, що керує друкуванням цих значків, – мова. Ось такою є більш чи менш точна аналогія” [16, 14].

⁵ Коли М.В. Панов писав свою “Русскую фонетику” (її було видано 42 роки тому), він був захоплений ідеєю синтагмофонемі й парадигмофонемі: перша є наслідком вивчення сполучуваності звуків у звукових ланцюжках – синтагмах, друга – наслідком вивчення закономірностей чергування синтагмофонем у межах слова. Звідси у визначенні мовлення фігурують “парадигматичні й синтагматичні закономірності”, мови – “закономірності сполучення та чергування”. Відомий російський фонетист і соціолінгвіст своєю книгою намагався довести, що закономірності існують не лише в мові, а й у мовленні, що воно є не хаотичним, а певним чином упорядкованим. Звідси і пристроїв в уявному механізмі, про який він пише, два, а не один (див. виноску 4).

с о ц і а л ь н а. Мова – це певний код, шифр, відомий усім представникам мовного колективу, незалежно від їх віку, статі, тембру голосу або місця проживання.

Мовлення (рос. – *речь*) – це послідовність знакових одиниць спілкування у конкретному мовному матеріалі в їх комунікативному використанні. Мовлення – це конкретність, у якій реалізуються одиниці мови, мовні закономірності. Мовлення – це конкретне говоріння, що протікає в часі і одягнене в звукову (включаючи і внутрішнє проговорювання) або письмову форму. Під “мовленням” розуміють як сам процес говоріння (мовленнєву діяльність), так і його результат (мовні твори, що фіксуються пам'яттю або письмом). Воно безкінцево мінливе й непостійне, мова – це щось постійне і в кожному мить незмінне. Мовлення індивідуальне. Ось чому можна сказати “мова Шекспіра” у значенні “мовлення” цього письменника, його індивідуальна манера писати, добирати художні засоби тощо. (У російському літературознавстві це має назву “с л о г писателя”). До мовлення застосовні всі вищезгадані слова, які незастосовні, неприйнятні до мови.

Засоби спілкування в їхній можливості реалізуватися, в потенції – це мова. Ті ж засоби в дії – це мовлення. Мовлення – це використання засобу, результат дії знаряддя. Мовлення – це, образно кажучи, циферблат і стрілки, що пересуваються по ньому, а не сам годинниковий механізм; це продукт як результат дії знаряддя: це труби й цеглини, а не сам автомат, що їх виготовляє, штампує; це пановська стрічка зі знаками, а не сам автомат з його двома пристроями, що друкує на ній ці знаки; мовлення – це матеріал, з якого виготовлено шахові фігури, це їх даний, конкретний вигляд, дана конфігурація (а вона буває дуже різноманітною) і дана конкретна зіграна партія, яка є витвором індивідуальної творчості, фантазії шахістів; мова ж – це значимість, вартісність кожної фігури у шахах (їхня постійна “упізнаваність” завдяки розрізнюваності їх у даному комплекті, в даній системі: оце кінь, а це слон тощо) і, звісна річ, правила шахової гри.

Дослідники (наприклад, В.А. Звєгінцев) виділяють наступні риси, притаманні мові й мовленню, риси, що дають сукупне уявлення про ці складні поняття лінгвістики. У кожній з наведених далі пар зліва – риса, що характеризує мову, справа – мовлення: 1. Загальне. / Часткове, окреме. 2. Абстрактне. / Конкретне. 3. Сутність. / Явище. 4. Форма. / Субстанція. 5. Потенція. / Акт її вивлення. 6. Конструкт. / Об'єкт, який можна спостерігати, сприймати органами чуття. 7. Система. / Текст. 8. Постійне. / Змінне, плинне. 9. Соціальне. / Індивідуальне, 10. Код. / Повідомлення.

І цей перелік бінарних рис, який наводить В.А. Звєгінцев (див.: [7, 10]), можна продовжувати: 11. Нехронотопність. / Хронотопність. Що це таке? Ідеальна система мовних одиниць існує поза часом і простором, мова (код) абстагована від цих параметрів світу; натомість мовлення розгортається в часі і реалізується у просторі. 12. Скінченність. / Нескінченність. Система мови скінченна, мовлення ж – нескінченне. Кожен рівень мови як система складається з обмеженої кількості одиниць. (Вище ми навели визначення М.В. Панова: “Мова – це **обмежений** (виділено нами. – П.С.) набір елементарних одиниць... [16, 13]”). Як відомо, фонем у мовах світу, від 10-ти до 100 (не більше), а в більшості мов – десь біля 40.

Елементарних значень (сем), з яких складається лексичне значення слова у відомих, скажімо, слов'янських мовах, – десь біля 40–50; морфологічних категорій з їхніми підкатегоріями в українській, російській, білоруській мові, мабуть, не більше 30, а слівформ у найбільшій – дієслівній – парадигмі, за нашими підрахунками, не більше, ніж 40. Зазначимо, що для середньої кількості одиниць у межах кожного мовного рівня цікавою є “константа” – число 40. Здається, на це досі ніхто з дослідників конкретної мови не звернув уваги. На “сімку” вже давно звернули увагу і про неї багато писали: скажімо, відомо, що середня довжина слів у мовах світу 7 ± 2 (склади), що пов'язано з обсягом короточасної пам'яті у людини. А 40 – що це таке? Залишається відкритим також питання, які слова належать до мовного механізму, а які – ні.

О.А. Земська вважає, що оказіональні слова не належать мові: “Оказіональні факти – це факти мовлення, а не факти мови” [21, 235]. Якщо вилучити з мови оказіоналізми, то в ній залишаться терміни, процес творення яких є нескінченним. Одних числівників у будь-якій цивілізованій мові – нескінченна кількість. Виникає запитання: чи може механізм даної (скажімо, української) мови складатися з нескінченної кількості одиниць? Мабуть, якби так було, то він не зміг би функціонувати, як і будь-який інший механізм. Схиляємося до думки, що, імовірно, в самому механізмі сучасної української літературної мови (як і російської, польської, німецької, французької та багатьох інших) найнеобхідніших слів, тобто таких, що обслуговують сам мовний механізм (код), – десь біля сотні, не більше: це сполучники, частки (далеко не всі), найважливіші дієслова, займенники тощо. Уже доведено, що сама лексика (лексичний склад мови) системно організована, тобто за законами мови.

Елементарні значення (семи), з яких “збираються”, “монтуються”, “конструюються” лексичні значення окремих слів (семемі), звичайно ж, належать мові, її механізму. Пояснимо це на прикладах, узятих з російської мови (автори моделі “Смысл ↔ Текст” оперують здебільшого словником семантичної мови, розробленим для мови російської). Семам (елементарним значенням, атомам змісту) ‘каузировать’ + ‘себя’ + ‘иметь’ відповідає лексичне значення слова *брать* (*Прачка брала роботу на дом*); ‘каузировать’ + ‘другого’ (= ‘не себя’) + ‘иметь’ = *давать*; ‘не + переставать + знать’ = *помнить* (‘переставать’ = ‘начинать не’, отже ‘не + (начинать не) + знать’ = ‘продолжать + знать’ = *помнить*); ‘переставать + знать’ = ‘начинать не + знать’ = *забывать* тощо. ‘Каузировать’ = ‘делать так, чтобы...’ = ‘делать так, чтобы данная ситуация имело место’; ‘знать’ = ‘иметь информацию’ (поняття “інформація” пояснюється в інших науках, тобто поза межами лінгвістики). І таких прикладів можна навести сотні. Відкрито десь біля 50–60-ти так званих лексичних параметрів, і кожен з них присутній у лексичному значенні (у семемі) дуже великої кількості (тисяч, сотень, десятків) слів природної мови. Так, сема ‘каузировать’ (її умовне скорочення – *Сaus*) і є лексичним значенням російського дієслова *разбивать*, коли воно сполучається з деякими іменниками: *Сaus* (клумба) = *разбивать* (або: *разбить*); *разбить клумбу*,

разбивать сквер, парк; Caus (дом) = *построить*; Caus (скважина) = *пробурить*; Caus (книга) = *написать*. Liqu = 'ликвидировать': Liqu (дом) = *снести, разрушить*; Liqu (вазу) = *разбить*. А ось приклади з української мови: Magn (шабля) = *гостра*; Magn (зв'язок) = *тісний*; Magn (колодязь) = *глибокий*; Magn (дощити) = *л лйти як з відра* і т. д. Тому слова (чи вирази), що містять у собі елементарне значення 'дуже', 'високий ступінь будь-чого', ми називаємо *магнонімами* (від лат. *agnus* = 'великий' і давньогрецьк. *όνομα*, а на еолійському діалекті *όνυμα* і *ώνομα* = 'ім'я, назва'). Отже, слово природної мови, наприклад, російської, української та будь-якої іншої має лексичне значення, ієрархічно вибудоване з дрібніших лексичних значень, тобто з елементарних атомів змісту – сем. Наприклад, предикатний вираз "X завидуєт Y" = 'У имеет С, и X не имеет С, и X хочет иметь С, и X не хочет, чтобы У имел С'. Це формула так званої "чёрной зависти", це тлумачення легко перекласти на українську мову, і її сенс такий: "Щоб у сусіда хата згоріла" або, як відомо з українських народних казок: "Зависть гризла бабу, мов іржа".

Отже, до чого ми ведемо? Слова так званої штучної, семантичної мови ('иметь', 'ресурс', 'линия', 'хотеть', 'ожидать', 'большой', 'вертикальный', 'вещество', 'размер' та багато інших (їх набереться, може, десь з сотні дві)) і лексичні (семантичні) параметри та правила їх поєднання у неелементарні, складні одиниці, якими є семема, належать мові, мовному механізмові, в якому вони знаходяться у згорненому, закодованому вигляді. А сама ж величезна (точніше – нескінченна) кількість слів йому не належить.

Пам'ять конкретної людини зберігає дуже велику кількість слів. Відомий у світі психолог Ц. Флорес визначив пам'ять як сукупність видів діяльності, що включають у себе біолого-фізіологічні і психічні процеси. У пам'яті даного мовця зберігаються у вигляді фонемних облонок (не звукових!) навіть такі слова, які він упродовж свого життя не вживає. Свідченням цього є розгадування кросвордів: тут актуалізується така лексика, яка дивує часом і самого мовця, тобто його дивує сам факт, що він це слово пам'ятає.

Причому ці фонемні оболонки, за свідченням психологів і психолінгвістів (О.О. Леонтьєв) зберігаються у нас в інших "шухлядах пам'яті", ніж елементарні значення (семи). Російський вчений Олексій Олексійович Леонтьєв, який плідно працює в галузі психолінгвістики, науки, що недавно виникла на стику психології і лінгвістики, зазначає: "Ми не заглиблюватимемося в опис фізіологічних механізмів говоріння й розуміння мовлення. Проте одне нам знати важливо: слова, котрі ми черпаємо з нашої словесної (вербальної) пам'яті, не зберігаються в ній у розгорнутому вигляді, з усіма своїми звуковими, граматичними й семантичними особливостями. Мозок людини влаштований економніше. Ще точно невідомо, в якій еонкретній формі в ньому зберігаються слова (або, точніше, в якому нервовому кодї вони закодовані), однак, уже зараз зрозуміло, що під час говоріння сигнали нервового коду пропускаються через складний механізм розгортання, приблизно так, як електричний струм пропускається через динамік і перетворюється у мовлення, яке ми чуємо, – звукові хвилі. Лише тоді виникають слова у звичному

їхньому вигляді. Коли ми будуємо речення, то, очевидно, “однією рукою” орудуємо змістом, який виникає у нашій свідомості незалежно від значень конкретних слів, що входять у речення (не випадково ж ми, точно знаючи, що саме хочемо сказати, нерідко затруднюємося у виборі підходящих слів!); а “другою рукою” одночасно “черпаємо” з вербальної пам'яті підходящі слова у закодованій формі – своєрідні умовні значки слів або їхні “адреси” у вербальній пам'яті. Принципово те ж саме відбувається і під час слухового сприйняття мовлення, тільки тут ми робимо не розгортання, а згортання слів. /---/

Під час читання теж відбувається згортання, тільки згортається не звуковий образ слова, а його графічний образ. Ми читаємо не буквами і не сполученнями букв, а, як правило, цілими словами, тут же переводячи їх у нервовий код. Тому звукова мова й письмо – не оригінал і переклад, а дві зовсім однакові, існуючі у свідомості будь-якої грамотної людини знакові системи” [13, 68–69].

Ось дуже спрощена схема дії мовного механізму. У даного мовця виникла конкретна думка. Для неї добирається глибинна модель речення, яка наповнюється семемами, що тут же “конструюються” із сем. І коли вже семемами зайняли свої актантні місця у структурній схемі речення, із інших “шухляд пам'яті” до них добираються фонемні оболонки. Тобто поверхнева структура речення у вигляді ланцюжка (чи картотеки) фонем (і з відповідними, також, як і фонемами, закодованими просодемами, якими є, скажімо, інтонації, паузи тощо) надходить до “виконавчого органу” – мовного апарата людини, тобто одягається в конкретну (мовленнєву, бо це вже мовлення) звукову оболонку. Разом з фонемами (акордами відповідних команд) на органи мовлення подаються (надходять) команди стосовно просодії звукового ланцюжка (інтонації, наголоси тощо).

Отже, на думку О.О. Леонтьєва, готові семемами містять у собі чітку адресу (код) відповідної фонемної оболонки, бо вона, хоч і зберігається в інших “шухлядах пам'яті”, аніж сама семема, – знаходиться блискавично.

Можна припустити, що якась відносно невелика, “активна” частина словника індивідуума постійно знаходиться десь “неподалік” від самого механізму мови і є завжди, так би мовити, “напóхваті”: потрібне слово в потрібну мить дістається з пам'яті мовця блискавично – за долі секунди, а може й за ще менші відрізки часу. Бувають ситуації, коли людина мусить говорити дуже швидко. Інші ж слова (пасивна лексика) знаходяться у глибинах нашої пам'яті і в потрібну мить згадуються (дістаються з неї) з трудом.

І тут нам хотілося б висловити одну нетривіальну думку загального характеру. До відомих функцій мови (а їх нараховують десь біля 20-ти) слід додати ще одну: мова виконує (за певних умов) функцію показника обсягу пам'яті індивідуума (того, хто говорить або пише), а відтак, певною мірою й показника величини (потужності) його інтелекту, бо, як відомо, пам'ять, її обсяг, є невід'ємною частиною інтелекту окремо взятої людини, індивіда.

Ця функція мови реалізується під час знаходження, конструювання з даних букв потрібних слів, відгадування ребусів, особливо ж – при розв'язуванні

кросвордів. Часом мовець сам дивується, що його пам'ять зберігає якесь рідкісне слово, власну (скажімо, географічну, історичну та ін.) назву тощо. Сказане, мабуть, стосується і письменників, яким доводиться довго і “з муками” шукати потрібне слово.

Віднайдена нами функція мови є свідченням (нехай і непрямим) того, що самі по собі слова, левина доля нашого словника, не належать мові, мовному мезанізміві (бо він завжди, в будь-яку мить, спрацьовує **негайно!**) і зберігаються вони, як свідчать психолінгвісти, у зовсім інших комірках нашої пам'яті, не в тих, у яких міститься сам механізм мови.

Вище було сказано, що оказіональні слова належать не мові, а мовленню. Виникає запитання: чи все в цих словах належить мовленню? На нашу думку, не все. Сама їхня оказіональність, тобто незвичний спосіб творення, – мабуть, належить таки мовленню, бо є плодом індивідуальної творчості мовця. Решта ж, а саме: фонемний склад і фонемний “малюнок” слова, тобто закони сполучуваності в ньому фонем, морфемний склад (закони сполучуваності морфем), усі його морфологічні й синтаксичні ознаки, тобто весь його граматичний потенціал, – належать мові, мовному механізму, без якого (без дії якого) не було б і оказіональних (як і будь-яких інших) слів.

Отже, величезна кількість слів у вигляді їхніх фонемних оболонки у закодованому (згорненому) вигляді зберігається у пам'яті людини і не належить самому мовному механізму, який є у віданні інших, ніж пам'ять, відділах кори великих півкуль головного мозку людини.

Таким чином, пам'ять і мова десь сходяться і в чомусь торкаються одне одного, проте це зовсім різні речі. Обсяг пам'яті характеризує розум людини, рівень його інтелекту, міру його енциклопедичності тощо. Пам'ять у принципі безкінечна: є люди, що мають колосальну пам'ять, у багатьох з них гарне й багате мовлення. Таким, наприклад, Іоанном Златовустом був Станіслав Васильович Трикозенко, викладач Бардянського державного педагогічного інституту, чудовий лектор, блискучий оратор, людина, про яку ще за його життя казали, що він – “жива енциклопедія”.

Отже, пам'ять людини майже безмежна, тоді як механізм мови – скінченний, до того ж обмежений, складається, як ми вже зазначали, з відносно невеликої кількості “частин”, як, до речі, й будь-який інший механізм, створений чи вироблений людьми.

Мовний механізм влаштовано розумно: найпростішим, найраціональнішим, найекономічнішим способом. Проте ніхто (навіть жоден геніальний лінгвіст) достеменно не знає, як саме він влаштований і як він діє. Щодо цього цікаву думку висловив О.Є. Кібрік: “Без перебільшення можна сказати, що професія лінгвіста є найрозповсюдженішою у світі. Більше того, кожна людина в певному сенсі знає про мову більше, ніж уся наука про мову з моменту її зародження по сьогоднішній день. Різниця між цими двома знаннями полягає в тому, що останнє закріплене у явній вираженій формі, а перше зберігається у підсвідомості людини...” [9, 35–36].

Отже, мовний механізм влаштовано найрозумнішим способом і діє він миттєво: якись долі секунди – і речення (у вигляді фонемного ланцюжка, а може – у

вигляді фонемної “колоди карт”, фонемної картотеки з правилами її послідовної розгортки) готове! До того ж “ми не чуємо скрипу коліс цього механізму” (на жаль, не пам'ятаємо, кому належить ця метафора), бо функціонує, діє він беззвучно. “Поза нашою свідомістю, – зазначає О.Є. Кібрік, – під час вимовляння або прослуховування найпростішої фрази у нашому мозку спрацьовує потужний механізм знань про мову (підкреслено нами. – П.С.), який забезпечує швидкість і легкість спілкування між людьми й створює ілюзію відсутності такого механізму” [9, 35].

Лінгвіст може лише висувати гіпотези та пропонувати всілякі моделі: побачити ж “воочію”, як він влаштований і як він діє, – не дано нікому, бо це, як кажуть кібернетики, “чорний ящик”, надійно (“намертво”) “зачинений” природою від спостерігача.

Продовжимо перерваний нами перелік дихотомічних рис, що характеризують мову і мовлення. 13. Пасивність, статичність. / Активність, динамічність. 14. Стабільність. / Рухливість. 15. Нелінійність / лінійність. Мовлення лінійне, а мова нелінійна, скоріше – стереометрична.

Пояснимо четверту рису – Форма. / Субстанція. Мовлення матеріальне, воно складається з артикульованих знаків, що сприймаються чуттям (слухом, зором, дотиком), мова (система мови) включає в себе абстрактні аналоги одиниць мовлення, що утворюються їхніми розрізнювальними ознаками; інакше кажучи, мовлення – субстанціональне, а мова – формальна. Мовлення конкретне й неповторне на противагу абстрактності і відтворюваності мови (друга бінарна риса). Воно актуальне, мова ж – потенційна (п'ята риса): тому мовознавці говорять про словотвірні, семантичні, морфологічні, синтаксичні можливості мови. “Якщо ж, – зазначає М.П. Кочерган, – мовна система в мовленні не реалізується, вона існує потенційно. В. Пізані свого часу поставив риторичне запитання, чи існує мова юкагірів, коли всі двісті осіб, які розмовляють цією мовою, сплять” [11, 56].

Мовлення – це лінійно розміщений набір одиниць (звуків, морфем, слів...). Але в такому наборі одиниці набувають додаткових ознак, яких вони не мають у мові: вибір, повторення, розміщення, комбінування, трансформування (докладніше про це див.: [4, 21–23]).

Мова включає до свого складу, як ми вже з'ясували, відносно невелику кількість одиниць (інвентар мови) і сукупність типів зв'язку між ними, правила їх поєднання та функціонування (граматика мови). Наприклад, у реченні “*Вже прилетіли шпаки...*” до складу мови входять усі три повнозначних слова, правила поєднання їх одне з одним, тип речення: обставина часу + присудок + підмет, наявний у словах фонемний і морфемний склад, правила відмінювання та дієвідмінювання слів. Саме ж це конкретне речення до складу мови не належить. Воно є фактом мовлення. І будь-яка одиниця, будь-яке правило, реалізовані в даному реченні, використовуються у безмежній кількості інших речень.

У науково-навчальній літературі можна зустріти таке твердження: “Мова і мовлення між собою тісно пов'язані”. Майже хрестоматійний, банальний і

заяложений прислівник-магніонім⁶ “тісно” нагадує нам про щільність прилягання даної цеглини до форми станка (автомата) у момент, коли він її штампує: проте, як ми вже знаємо, це зовсім різні речі. Краще говорити не про зв'язок (тим паче – “тісний”) мови і мовлення, а про їхню співвіднесеність: звичайно, вони співвідносяться між собою. І мова об'єктивно існує, реалізується, виявляє себе тільки у мовленні, у мовленнєвих актах. За висловом О.І. Смирницького, мова видобувається з мовлення, як метал з руди.

Прокоментуємо наступні чотири відмінності мови і мовлення.

1. Мовлення має **лінійний** характер. Будь-який текст (навіть величезний роман-епопею Л.М. Толстого “Війна і мир”) можна уявити у вигляді одного (хай і дуже довгого) рядка. Вимовляють звук за звуком, слово за словом.

Мова ж має ієрархічну організацію нелінійного (скоріше – **стереометричного**) характеру. У мовленні, у мовленнєвому ланцюжку (у мовному потоці), кожен його елемент має щонайбільше два найближчих сусіди: зліва – справа у записаному тексті або ж: раніше – пізніше в усному мовленні; у мові ж кількість їх значно більша, бо вона обумовлена даним структурним рівнем. Так, у реченні “Говори, говори, моя мила: твоя мова – співучий струмок...” (П. Тичина) дієслівна форма наказового способу *говори* пов'язана з присвійним займенником *моя* і з такою ж самою дієслівною словоформою *говори*. У мові ж слово ГОВОРИТИ має на лексико-семантичному рівні усталені зв'язки зі своїми синонімами “балакати”, “базікати”, “промовляти”, “бурмотіти” та ін., з антонімом “мовчати”; на морфологічному рівні безпосередніми сусідами словоформи *говори* (у підпарадигмі наказового способу) є “говорить”, “говорімо”, “давайте говорити”, “нумо говорити”, а якщо її протиставити всім іншим словоформам парадигми цього дієслова, то таких протиставлень (опозицій) буде більш як 30.

2. Мовлення – змінне, динамічне, плинне; мовні одиниці в ньому раз у раз перетасовуються залежно від конкретної потреби. Так, у реченні “Оборонець говорить довго та гарно” (М. Коцюбинський) дієслово *говорить* має вже зовсім інших сусідів... Мова ж – досить стала, стабільна, статична. У ній одне й те ж саме слово має постійно одних і тих же сусідів, тіж самі зв'язки.

3. Кожен окремих акт мовлення належить одній особі, індивіду. Тому мовлення є **суб'єктивним, індивідуальним**. Мова ж – явище **об'єктивне**, незалежне від індивіда, від окремої людини. У мовленні – кожна людина творець і володар. У мові ж одна людина змінити нічого не може, бо зміни в мові носять іманентний характер, тобто залежать від внутрішніх законів її розвитку, а не від окремих людей.

⁶ Термін *магніонім* був запропонований нами в одній з наших статей [18] для позначення інтенсивів – здебільшого слів, що виражають значення ‘дуже’ (високий ступінь чогось) при словах різних частин мови. Цей термін походить від назви лексичного параметра *Magp*, яка є скороченням від полісемічного латинського прикметника *magnum*, першим значенням якого є “1. большой; обширный; magna pecunia большие деньги; magnum iter длинный путь; magna aquae глубокие воды; magna vox (или ~ clamor) громкий крик /---/” [12, 411], і давньогрецького *όνομα*, а на еолійському діалекті *όνυμα* і *ώνομα* = ‘ім'я, назва’).

4. Кожен акт мовлення відбиває (втілює) лише невелику частину мовного інвентаря. Сукупність же мовних актів відбиває майже все, що є в даний час у мові. Кожен мовний рівень складається з обмеженої кількості елементів (відносно невеликої). А мовлення є безмежним, нескінченним, як всесвіт...

У вищенаведеному переліку бінарних рис, що характеризують мову і мовлення, є таке поняття, як “конструкт” (сьома риса). **Конструкт** – це об'єкт, який не піддається прямому спостереженню, ані нашими органами чуття, ані найточнішими приладами, які створює сучасна наука⁷. Ми не можемо побачити, почути, відчутти на дотик таку одиницю української мови, як фонема, бо це не звук; приголосна фонема /б/, її розрізнявальні ознаки, якими є лабіальність, зімкненість, дзвінкість і твердість; або, скажімо, такі поняття морфології, як словоформа, парадигма, підпарадигма, частина мови, категорія особи з її підкатегоріями ‘перша’, ‘друга’, ‘третья’ і т. ін. Отже, конструкт – це абстракція, створена дослідником; це певне наближення до того, що реально існує в мові, у мовному механізмі, у його системах і підсистемах (мова – це система систем). Мовлення – це об'єкт, який можна сприймати органами чуття, бо це продукування конкретних висловлювань, які можна записати магнітофоном, спектрографом у вигляді низки спектрограм, подати у вигляді фонетичної транскрипції, віддзеркалити звуковим стереокіно тощо.

Н.Д. Арутюнова зазначає: “Мовлення має також властивості, що не протиставляються безпосередньо окремо взятим рисам мови і відносяться до способу протікання мовленнєвої діяльності. Процес мовлення характеризується певним темпом, тривалістю, тембровими особливостями, ступенем гучності, артикуляційної чіткості, акцентом тощо. Мовлення може бути охарактеризоване через вказівку на психологічний стан мовця, його комунікативне завдання, ставлення до співрозмовника, щирість, за ознаками своєї формальної і смислової структури. До мовлення застосовні естетичні (стилістичні) та етичні (нормативні) оцінки. Індивідуальний характер – найважливіша ознака мовлення. /---/ Суб'єктивність мовлення виявляється в тому, що воно має автора, який передає в ньому свої думки й почуття, для вираження яких він вибирає слова і структури речень... Той, хто говорить (або той, хто пише), віддає перевагу тому або тому стилю спілкування і повідомлення (фамільярному, офіційному, шанобливому, зневажливому... тощо), використовує висловлювання з потрібним для своїх цілей комунікативним завданням. /---/ Мовленнєва поведінка становить істотну характеристику особистості” [14, 414].

Мовний механізм існує реально у нашій свідомості, точніше – у корі великих півкуль головного мозку. Наш мозок, носій мовного механізму, є, як кажуть

⁷ О.О. Реформатський зазначав, що мовою можна володіти і про мову можна думати, проте ані бачити, ані сприймати дотиком (відчувати на дотик) мову не можна. Її не можна й чути у прямому перцептивному значенні цього слова. Це міркування вченого міститься у працях [16, 14] і [23, 339]. Л.П. Крисін пише: “Проте як відбувається “народження” мовлення, як людина втілює думку у висловлювання, який механізм цього процесу, побачити не можна” [23, 176]. Автором словникової статті “Моделирование языка” (звідки і взято цю цитату) у зазначеному словнику є Л.П. Крисін. Тут же містяться відомості про те, що ж таке моделювання мови і які вимоги ставлять мовознавці до створюваних ними моделей.

кібернетики, “чорною скринькою”: її неможливо розібрати, “демонтувати”, щоб побачити, як вона влаштована. У “скриньки” є тільки вхід і вихід. Вхід до нашого мозку – це органи чуття (рецептори: зір, слух, дотик), а вихід – робота артикуляційного апарата, яка безпосередньо створює звуковий потік, наше мовлення.

Таким чином, вчені-лінгвісти підходять до мови як до кібернетичного пристрою, який перетворює думку у мовлення. “Можна, – зазначає Л.П. Крисін, – уподібнити людський мозок кібернетичній машині: на “вхід” її надходить “думка”, а на “виході” отримується мовлення; сам же процес перетворення думки у мовлення, який відбувається в середині машини (мозку), є невидимий” [23, 176].

Як же вивчати незруме – цю “чорну скриньку”? Методом моделювання – створення різних моделей мови. Запропонована у свій час І.О. Мельчуком і А.К. Жолковським (років 40 тому) і вдосконалювана пізніше (протягом трьох-чотирьох десятиліть) модель “Смисл ↔ Текст”, як і розроблений Ю.Д. Апресяном фрагмент семантичної теорії, що вписується в цю модель [1], є яскравим прикладом того, як можна вивчати мову, яку не дано нам у прямому спостереженні (ми сприймаємо тільки мовлення – або звукове, або ж письмове), методом моделювання. Про моделювання у фонології, зокрема про стереометричне моделювання систем приголосних фонем, див. нашу розвідку [20], яка є ще одним підтвердженням того, що мова не лінійна: вона (принаймні її модель) є об'ємна, стереометрична, тобто така, яка, за влучним висловом О.О. Реформатського, “проситься у стереометрію”. У нас є міркування стосовно того, що й морфологія, зокрема морфологічна парадигматика, “проситься у стереометрію”, але ми не будемо зараз про це говорити, щоб не збільшувати обсяг і так уже “розбухлої” нашої статті.

Розмежування двох розглядуваних понять має і суто практичний аспект. М.П. Кочерган пише: “Дихотомія мови і мовлення дуже цінна для практики викладання рідної і, особливо, іноземної мови. Залежно від того, чого збирається навчати вчитель – мови чи мовлення, залежить методика навчання: йти від мовних моделей до їх реалізації в мовленні чи навпаки. Останнім часом усе більшого поширення набуває навчання мови через мовлення (текст). Учніям попередньо не дають відомостей про будову мови, ні граматичного правила; вони, читаючи й аналізуючи тексти, самі виявляють структуру мови. Така практика йде від датського мовознавця О. Єсперсена, який вважав, що навчати мови потрібно тільки через мовлення” [11, 59].

В одній газетній статті [8, 19], автор якої побажав залишитись невідомим, йшлося про те, коли слід навчати дитину іноземної мови і як це робити. Автор зазначає: “То коли ж краще приступати до вивчення іноземних мов? Тільки тоді, коли закінчився процес формування рідної мови”. Про це писав і великий російський педагог К.Д. Ушинський. Отже, на поставлене запитання відповідь є чіткою і однозначною.

Провідною думкою згаданої замітки (її винесено навіть у підзаголовок, а в самому тексті виділено напівжирним шрифтом) є така: “У молодшому віці навчати мові можна тільки через розмовну мову” (в оригіналі – “через разговорную **речь**”). “Для маленьких дітей, – читаємо далі, – при вивченні будь-чого зовсім недоречним

є теоретизування в будь-якому вигляді: **не повинно бути жодних зведень** (рос. “сводов”. – П.С.) **правил і письмових завдань**. Це має бути постійна мовна практика у вигляді діалогів, оповідань, інсценівок”. “Мовна практика” в російському оригіналі замітки – “речевая практика”, отже, **мовленнєва**.

Чому випускники радянських шкіл не знали іноземної мови, тобто не володіли нею? По-перше, тому, що рівень підготовки викладачів був невисокий, по-друге, тому, що учні вчили граматику, зазубрюючи різноманітні правила; тобто навчали мові, а не мовленню. Це визнає і автор газетної статті: “А те, що діти (тобто ми з вами) так і не вивчили іноземну мову, закінчивши школу, – проблема у викладачах і методиках, а не в пізньому початку занять”. Можна чудово знати граматику даної іноземної мови і... не вміти розмовляти нею.

Підсумуємо сказане.

Ми розглянули низку найважливіших питань, що стосуються антиномії “мови і мовлення”. 1. Дали визначення цих двох понять. 2. Описали рівні, з яких складається структура мови (мовний механізм), запропонувавши нові терміни для основних одиниць деяких з них (синтаксема, деріватема і морфологема) і обґрунтувавши таке нововведення. 3. Склали більш-менш повний (хоча й не вичерпний) перелік рис, що характеризують (протиставляють) мову і мовлення. До найсуттєвіших бінарних рис нами зроблено докладні пояснення. Підкреслено стереометричність, об'ємність, ієрархічну багаторівневість мови на відміну від лінійності мовлення. 4. Зроблено деякі припущення (наприклад, стосовно того, які слова належать мові, входять до її складу, а які – ні) і звернено увагу дослідників на цікаву закономірність (константа 40 у мові). 5. З'ясовано рівень вивченості цієї проблеми (див. імена вчених-лінгвістів та бібліографічний апарат нашої розвідки). 6. Наведено приклади досліджень, де чітко розмежовуються мова і мовлення. 7. Не збуто мовчанням і практичний аспект розглянутої антиномії (методика викладання іноземної мови).

Сподіваємося, що вся наша розвідка, а особливо – наші акценти чи наші окремі зауваження, зроблені в ній, будуть стимулом для подальшого творчого пошуку у цьому непростому напрямку теоретичної лінгвістики.

Література

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Юрий Дереникович Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с. – (АН СССР. Научный совет по комплексной проблеме “Кибернетика”).
2. Апресян Ю. Д. О Московской семантической школе / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 2005. – № 1. – С. 3–30.
3. Апресян Ю. Д. Отечественная теоретическая семантика в конце XX столетия / Ю. Д. Апресян // Известия РАН. Сер. лит. и яз. – 1999. – № 4. – С. 39–53.
4. Березин Ф. М. Общее языкознание : учеб. пособие [для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 “Рус. яз. лит.”] / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин. – М. : Просвещение, 1979. – 416 с.
5. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – 2-е изд., переработ. и доп. – М. : Рус. язык, 1976. – 1096 с.
6. Ельмслев Л. Язык и речь / Луи Ельмслев [пер. с франц. И. А. Мельчука] // Звегинцев В. А.

- История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. – М. : Учпедгиз, 1960. – Ч. 2. – С. 56–66.
7. Звегинцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи / Владимир Андреевич Звегинцев. – Издательство Московского университета, 1976. – 307 с.
 8. Ин. яз. с пелёнок / [авт. невідомий] // “Московский комсомолец” в Украине. – 2006. – 3–10 января (№ 456). – С. 19.
 9. Кибрик А. Третья олимпиада по языкознанию и математике / Александр Кибрик // Наука и жизнь. – 1967. – № 12. – С. 35–36.
 10. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підруч. [для студ. філол. спец. вищ. закл. осв.] / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2002. – 367 с.
 11. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підруч. [для студ. філол. спец. вищ. закл. осв.] / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Видавничий центр “Академія”, 1999. – 288 с.
 12. Латинско-русский словарь / [сост. А. М. Малинин]. – 2-е изд. – М. : ГИС, 1961. – 764 с.
 13. Леонтьев А. А. Язык и разум человека. / Алексей Алексеевич Леонтьев. – М. : Изд-во политической литературы, 1965. – 137 с.
 14. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с. : ил. – (Научно-редакционный совет издательства “Советская энциклопедия”. Ин-т языкознания АН СССР).
 15. Орфографічний словник української мови. Близько 125 000 слів / [уклад. С. І. Головащук та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Довіра, 1999. – 989 с. – (Словники України).
 16. Панов М. В. Русская фонетика / Михаил Викторович Панов. – М. : Просвещение, 1967. – 438 с.
 17. Реформатский А. А. Введение в языковедение : учеб. [для филол. ф-тов пед. ин-тов] / Александр Александрович Реформатский. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1967. – 542 с.
 18. Сигеда П. И. О семантике предикатного слова *ХИЩЕНИЕ* // Мови й культура народів Приазов'я : зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного інституту ім. П. Д. Осипенко (Філологічні науки). Випуск 2. – Бердянськ : БДПІ, 2000. – С. 91–109.
 19. Сигеда П. І., Сердюк М. Г. Морфологічна парадигматика і дієслівна парадигма в сучасній українській літературній мові / П. І. Сигеда, М. Г. Сердюк // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 23–27.
 20. Сигеда П. І. Стереометричне моделювання систем приголосних фонем (на матеріалі слов'янських мов) / П. І. Сигеда // Актуальні проблеми слов'янської філології : міжвуз. зб. наук. ст. / редкол. : В. О. Соболев (відп. ред.) та ін. Частина I. – К.-Ніжин : ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2006. – С. 16–24. – (Вип. XI : Лінгвістика і літературознавство).
 21. Современный русский язык : учеб. [для филол. спец. ун-тов] / [Белошапкина В. А., Земская Е. А., Милославский И. Г., Панов М. В.]; под ред. В. А. Белошапкиной. – М. : Высш. школа, 1981. – 560 с.
 22. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания : учеб. пособие [для студ. филол. спец. пед. ин-тов] / Юрий Сергеевич Степанов. – [2-е изд., перераб.]. – М. : Просвещение, 1975. – 271 с.
 23. Энциклопедический словарь юного филолога (языкознание) / [сост. М. В. Панов]. – М. : Просвещение, 1984. – 352 с., ил.

Анотація

У статті розглядаються бінарні ознаки, за якими розмежують поняття “мова” і “мовлення”. Окремі з цих дихотомічних рис, що характеризують мову і мовлення, докладно пояснюються. Описано рівні мовної структури (мовного механізму); пропонуються нові терміни для мовних одиниць синтаксичного, морфологічного і словотвірного рівнів. Робляться деякі припущення стосовно дискусійних питань. З практичних аспектів розмежування мови і мовлення автором згадується лише один – методика викладання іноземної мови.

Ключові слова: мова, мовлення, структура мови, синтаксема, дериватема, морфологема, мовний механізм, стереометричність мови, “константа” 40.

Аннотация

В статье рассматриваются бинарные признаки, разграничивающие понятия “язык” и “речь”. Отдельные из этих особенностей детально комментируются. Описаны уровни структуры языка; предлагаются новые термины для языковых единиц синтаксического, морфологического и словообразовательного уровней. Выдвигаются гипотезы относительно дискуссионных вопросов. Из практических аспектов разграничения языка и речи автор коснулся только одного – методики преподавания иностранных языков.

Ключевые слова: язык, речь, структура языка, синтаксема, дериватема, морфологема, языковой механизм, стереометричность языка, “константа” 40.

Summary

The article with binary signs differentiating the notions “language” and “speech”. Some of these peculiarities are commented in detail. The author describes the levels of language structure and suggests some new terms for language units of syntactic, morphologic, and word-formative levels. The article puts forward hypotheses as for debatable problems. The author only touches upon one practical aspect of “language” and “speech” differentiation – foreign language teaching.

Keywords: language, speech, language structure, syntaksema, derivatema, morphologema, language mechanism, language stereometrics, “constant” 40.

УДК 81'373.61:811.161.1

Крыжан В.С.,

соискатель кафедры языкознания и русского языка,
Горловский государственный педагогический
институт иностранных языков

ГИПОТАКТИЧЕСКИЕ И ПАРАТАКТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В ЭТИМОЛОГО-СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ГНЕЗДЕ

Целью данной статьи является попытка определить понятия гипотаксиса и паратаксиса для этимолого-словообразовательного гнезда с вершиной “**uēlkti*” и классифицировать случаи гипотактических и паратактических отношений в этом гнезде.

Этимолого-словообразовательное гнездо выделяется на фоне двух других типов гнезд: словообразовательного и этимологического. При объединении слов в гнезда первого типа принимаются во внимание отношения производности родственных с точки зрения синхронии слов; об историческом родстве в данном случае речь не идет (А.Н. Тихонов, В.Н. Немченко). При объединении слов в гнезда второго типа учитывается историческое родство (родство деэтимологизированных единиц), но не принимаются во внимание отношения производности слов, составляющих данные гнезда (Ж.Ж. Варбот). Именно поэтому продолжают быть актуальными постановка и разрешение вопроса о группировках исторически родственных слов, связанных отношениями производности (Н.В. Дьячок). Ценность